

BIBLIOGRAFIA

- Ballbé, 1988:** BALLBÉ i BOADA, Miquel. "Ermites i capelles de Terrassa, Matadepera i Viladecavalls". Terrassa: Miquel Ballbé i Boada, 1988, StaMaT, pp. 99-105; StMiT, pp. 107-110.
- Ballbé, 1988:** BALLBÉ i BOADA, Miquel. "Les nostres ermites". Terrassa, l'autor.
- Baró, 1997:** BARÓ i CABRERA, Robert. "La divisió parroquial del terme del castell de Terrassa", dins "Terme", núm. 12. Terrassa: CEH i AHC. 1997.
- Baró, Gil, 1999:** BARÓ, Robert, GIL i FERRER, Núria. "Història de la parròquia de Viladecavalls" dins "Quaderns d'història de Viladecavalls", vol. VI. Viladecavalls:
- Ferran, 1991:** FERRAN i GÓMEZ, Domènec, 1991. "Santa Maria de Toudell. Arquitectura", p. 278; "Sant Miquel de Toudell. Arquitectura", p. 282-283; "Sant Martí de Sorbet. Arquitectura", 278-279; "Sant Pere i Sant Fermí de Rellinars, arquitectura", p. 136, dins "Catalunya Romànica. Vol. XVIII. Vallès Occidental, Vallès Oriental". Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Ferrando, 1983:** FERRANDO i ROIG, Antoni. "El parc natural de Sant Llorenç del Munt i serra de l'Obac. Història i arqueologia vistes per un excursionista". Sabadell: UES, p. 186-170.
- Garcia, Moro, 1997:** GARCÍA i LLINARES, M. Gemma, MORO i GARCIA, Antonio, "Noves aportacions a la periodització de l'església vella de Rellinars", dins "Terme", núm. 12. Terrassa: Arxiu Històric de Terrassa, p. 15-17.
- Masagué, 1997:** MASAGUÉ i TORNÉ, Josep M. "Sant Pere i Sant Fermí de Rellinars", dins "Ronda Vallesana. Rellinars. 19 doctubre de 1997". Sabadell: UES, pp. 85-92.
- Moreno, 1986:** MORENO i ALBAREDA, M. Dolors. "Rellinars". Rellinars: Patronat de la Vellesa de Rellinars.
- Moreno, 1995:** MORENO i ALBAREDA, M. Dolors. "Església vella de sant Pere i Sant Fermí. Rellinars". Rellinars: Associació d'Amics de Rellinars. (Tríptic).
- Moreno, 1997:** MORENO i ALBAREDA, M. Dolors.. "Breu història de Rellinars", dins "Ronda Vallesana. Rellinars. 19 doctubre de 1997". Sabadell: UES, pp. 67-70.
- Moro, 1994:** MORO i GARCIA, Antonio. "Activitat arqueològica 1994" dins "Terme", núm. 9. Terrassa: Arxiu Històric de Terrassa, p. 6.
- Peregrina, 1991:** PEREGRINA i PEDROLA, Montserrat. "Viladecavalls a l'època medieval", dins "Història de Viladecavalls", Viladecavalls: Ajuntament, 1991, pp. 66-94.
- Peregrina, 1991:** PEREGRINA i PEDROLA, Neus. "Sant Pere i Sant Fermí de Rellinars, pintura", dins "Catalunya Romànica. Vol. XVIII. Vallès Occidental, Vallès Oriental". Barcelona: Enciclopèdia Catalana, pp. 137-139.
- Piquer, 1991:** PIQUER i FERRER, Esperança. "Castell de Toudell. Història", dins "Catalunya romànica. Vol. XVIII, el Vallès occidental, el Vallès oriental". Barcelona: Enciclopèdia catalana, 1991, p. 279.
- Puig 1979:** PUIG i USTRELL, Pere. "Els pergamins del priorat de santa Maria de Terrassa, anys 977-1633". Terrassa.
- Puig Falguera Goday, 1983:** PUIG i CADAFALECH, Josep, FALGUERA, Antoni de, GODAY, Josep. "L'Arquitectura romànica a Catalunya. Vol. II del segle IX al XI". Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. 1983, StaMaT, pp. 301, 303, 379; StMiT, p. 296.
- Rius, 1945-47:** RIUS i SERRA, Josep. "El cartulario de Sant Cugat del Vallès", vol. I, II i III. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. 1945-47.
- Rosell, 1997:** ROSSELL, Ramon. "L'església Vella". dins "Ronda Vallesana. Rellinars. 19 d'octubre de 1997". Sabadell: UES, pp. 93-97.
- Vall, 1991:** VALL i RIMBLAS, Ramon. "Santa Maria de Toudell. Història", p. 281; "Sant Miquel de Toudell. Història", p. 282; "Sant Martí de Sorbet. Història" p. 278; "Sant Pere i sant Fermí de Rellinars. Història", p. 137, dins "Catalunya romànica. Vol. XVIII, el Vallès occidental, el Vallès oriental". Barcelona: Enciclopèdia catalana, 1991.
- Vall, Masvidal, 1983:** VALL, Ramon, MASVIDAL, Agustí. "El romànic del Vallès". Sabadell: ed. AUSA, 1983. StaMaT, p. 304; StMiT, p. 306.

AMICS DE L'ART ROMÀNIC DE SABADELL

Núm. 136

19 de gener de 2014

VALLÈS OCCIDENTAL

SANT MIQUEL DE TOUDELL (VILADECAVALLS)

Aquesta església no apareix documentada fins a la meitat del segle XII, més concretament l'any 1159, quan un tal Alegret de Tuldell fa donació de Sant Miquel al prior de Santa Maria i Sant Pere de Terrassa. Tot i que, abans surt esmentada com un dels límits d'una vinya que es vengué al lloc de Canet del terme de Terrassa.

Sant Miquel de Toudell és un edifici religiós, construït entre els segles XI-XII, dins de l'estil anomenat romànic, d'una sola nau de planta rectangular amb un absis situat a llevant, de planta semicircular. La nau és coberta amb una volta de canó seguit de perfil semicircular i l'absis amb una volta de quart d'es-

SANT MIQUEL DE TOUDELL, vista des del sud-est.

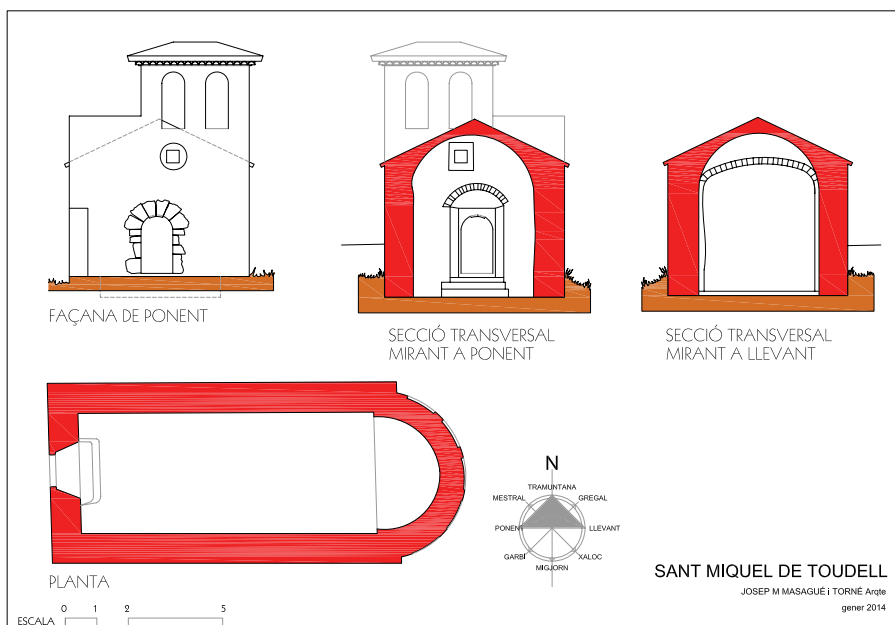

SANT MIQUEL DE TOUDELL. Interior de la nau amb l'absis al fons.

fera que es presenta avui molt deformada. La coberta exterior és a dues vessants amb teula àrab. Sobre la façana de ponent s'hi eleva un campanar de cadireta d'un sol ull, no és centrat a la façana sinó desplaçat sobre la meitat dreta. És una construcció de paredat comú fet amb còdols disposats en filades horitzontals. Els murs són constituïts per tres

fulls, el del mig és el resistent, més gruixut i format per còdols i rebla barrejats amb molt morter; els dos exteriors són fets amb els còdols disposats en filades horitzontals, constitueixen l'encofrat del mur central i són els receptors de l'acabat exterior.

Les característiques dels paraments dels murs només es poden veure pel costat de fora de l'edifici ja que per la part de dins, els murs estan com-

SANT FÈRM I SANT PERE DE REL·LINARS. Alçat interior del mur de migjorn de la nau de tramuntana.

amb inscripcions que apunten a una pervivència de divinitats ibèriques dins el món romà, sembla confirmar-ho.

Les restes més antigues que es detectem a l'edifici de Rellinars es localitzen al cos trapezoïdal, descrit dins la primera fase, per a les quals podem considerar una data de construcció al voltant del segle IX-X. De totes maneres creiem que no poden ser posteriors al segle X, quan sembla que es va construir la nau de migjorn, la qual es va adossar, pel costat de tramuntana, a una altra estructura que, o ja existia o es va construir en aquell mateix moment. En principi la nau estaria coberta amb una estructura de fusta i es comunicaria amb l'altra mitjançant dues arcades de mig punt. Sembla que no seria fins a mitjan segle XI, que es canviaria l'estructura de la coberta de fusta per una volta de pedra però també sembla que la del cos trapezoïdal es faria després de la construcció de la nova nau de tramuntana del segle XII. Aquest cos seria reforçat amb arcs torals i formers.

La construcció de la nau de tramuntana -quarta fase-, pot ser datada, i així ho fan diversos autors, com una obra del segle XII. Aquesta construcció va implicar l'enderroc de les estructures existents en aquest lloc. Dins d'aquest mateix segle o en el transcurs del següent es va ampliar la nau de migjorn fins a igualar la llargada de la de tramuntana i els reforçaments interiors del cos trapezoïdal.

Faria falta realitzar una prospecció arqueològica per poder ampliar els coneixements d'aquest interessant edifici.

La darrera fase, la sisena, hom la situa en el segle XVII.

Text, fotos i plànols: josep m masagué i torné, arqte.

SANT FERMÍ I SANT PERE DE RELLINARS. Arcada d'unió entre les naus i, paredada, una de les anteriors.

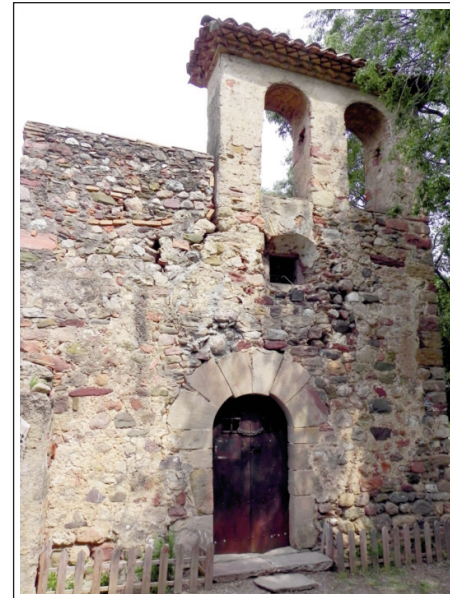
SANT FERMÍ I SANT PERE DE RELLINARS. Volta del cos trapezoïdal i arcs torals. A l'esquerra hi ha l'absis, al davant l'arc former de reforçament del mur de migjorn.

Tot i que hem inclòs al part sobrealçada de la nau en la cinquena fase, no és del tot clar. Si per un costat sembla indicar-ho la continuïtat de l'aparell de la part sobrealçada amb el de l'ampliació de ponent, per un altre, l'estat actual de la coberta de la nau dificulta tots els intents de realitzar una reconstrucció coherent, degut a les continues modificacions de la teulada i, en particular, la consolidació dels anys 1975-1977.

El cos trapezoïdal també va ser sobrealçat per segona vegada, deixant-lo aquest cop, segons les restes actuals, d'un sol vessant independent de la resta de la teulada. Aquest sobrealçat és caracteritzat per una construcció amb carreus de pedra tosca perfectament tallada i de mida força gran. La col·locació d'aquests carreus és a trencajunts i amb una junta molt prima.

L'interior d'aquest edifici era decorat amb pintures murals al fresc, les restes de les quals són conservades al Museu de Terrassa. Aquestes pintures es poden datar, segons Neus Pelegrina, del segle XIII, tot i que hi ha un fragment que podria ser del segle XII. El Museu de Terrassa també conserva dos capitells del segle XIII.

La conclusió és que els indicis arqueològics i patrimonials, de Rellinars, donen clares evidències d'una continuïtat en l'ocupació del lloc, si més no la troballa d'una ara d'altar de pedra, de culte pagà,

SANT MIQUEL DE TOUDELL. Façana de ponent.

força més grans, amb les dues cares vistes perfectament carejades. Aquesta cantonada té els quatre carreus inferiors força grans. Assoleixen, ells sols, gairebé la meitat de l'alçada de la cantonada.

L'aparell que podem observar per la part exterior de l'edifici no és gaire regular, el mur de tramuntana té les filades horitzontals que canvien de gruix i les pedres tenen diverses mides. La façana de migjorn es presenta molt alterada conservant només, les filades, a les parts baixes del mur. La façana de ponent,

SANT MIQUEL DE TOUDELL. Detall de les arcuacions de l'absis on podem veure l'execució poc destral.

pletament arrebossats. Els paraments exteriors de l'edifici mostren uns còdols sense cap mena de talla, només tenen un senzill desbastat a la cara que dona a l'exterior, fet a cops de maceta, per tal de deixar-la més o menys plana i poder estalviar d'aquesta manera el material del revestiment final. Només a les cantoneres les pedres presenten un treball de talla més elaborat.

Les cantoneres que formen la façana de ponent amb la de migjorn per un costat, amb la de tramuntana per l'altra, i la de migjorn amb la de llevant, són fetes amb carreus que mantenen el mateix gruix que les filades que rematen per a cada costat. La cantonada que forma la façana de tramuntana amb la de llevant, és constituïda per carreus

força més grans, amb les dues cares vistes perfectament carejades. Aquesta cantonada té els quatre carreus inferiors força grans. Assoleixen, ells sols, gairebé la meitat de l'alçada de la cantonada.

L'aparell que podem observar per la part exterior de l'edifici no és gaire regular, el mur de tramuntana té les filades horitzontals que canvien de gruix i les pedres tenen diverses mides. La façana de migjorn es presenta molt alterada conservant només, les filades, a les parts baixes del mur. La façana de ponent, fora de les intromissions del portal i la finestra, o ull de bou, es manté força regular. La façana de llevant es correspon amb l'absis, el qual presenta una ornamentació de tipus llombard, constituïda per un fris d'arcuacions cegues situat immediatament sota una cornisa que té una motllura llisa que forma un biaix. Les arcuacions es presenten molt irregulars i fan dubtar de la seva ascendència llombarda, més aviat fa pensar en una reconstrucció posterior.

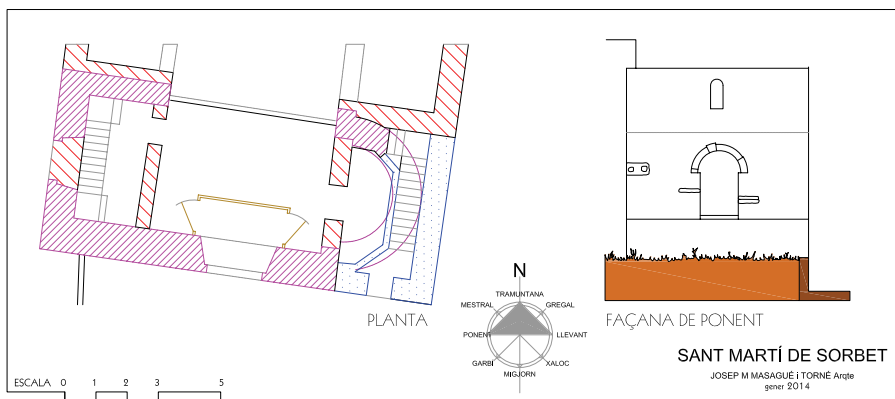

SANT MARTÍ DE SORBET (VILADECAVALLS)

Sant Martí de Sorbet, és el nom antic de l'església parroquial de Viladecavalls. Sant Martí, juntament amb Sant Miquel i Santa Maria de Toudell, formaven part des de l'edat mitjana del terme de Terrassa i des del segle XVI, de la Universitat forana de Sant Pere de Terrassa. Quan es va desmembrar, al segle XIX, varen ser integrats al municipi de Viladecavalls, el qual tenia una petita capella situada ja al terme d'Olesa, Sant Jaume. Amb la unió, Sant Martí, passà a ser la parròquia de Viladecavalls. L'església de Sant Martí fou consagrada l'any 1096, pel bisbe de Barcelona Folc a petició del senyor del lloc, Gerbert Hug, la seva esposa Ledgarda i d'altres homes del lloc. En l'acta de consagració es relata que fou edificada pels habitants de Sorbet i que Hug va donar, per ordre del bisbe, l'espai per fer-hi el cementiri de trenta passes. Sembla que l'any 1330 ja hi havia, a redós de la capella, un petit nucli habitat perquè en aquesta data consta una venda d'un conjunt de cases situades a la sagrera de Sant Martí. S'especifica que el venedor té aquestes cases pel prior de

SANT MARTÍ DE SORBET. Façana de ponent en el lateral de l'església actual.

SANT MARTÍ DE SORBET. Planta de l'església integrada com a vestibol de l'actual i façana de ponent.

SANT FERMÍ I SANT PERE DE RELLINARS. Interior de la nau, al fons l'obertura de l'absis, avui desaparegut.

les podem observar sota el fris de fornícules i també a dins del cos trapezoïdal.

La quarta fase ve determinada per una important transformació arquitectònica de l'edifici que va consistir en adossar una nau al costat de tramuntana. Aquesta nau és més llarga i ampla que la de migjorn. La unió de les naus es va fer doblant el mur antic i es van transformar les dues arcades que hi havia per la que hi ha avui. Aquesta nova nau era capçada a llevant per un absis de planta semicircular, els fonaments del qual van ser descoberts en les prospeccions arqueològiques de 1994. La coberta era una volta de canó seguit reforçada amb arcs torals que dividien la nau en tres tramades. L'accés era per un

portal obert a la façana de ponent. Un bonic exemplar de porta amb arc adovellat de mig punt, timpà i llinda monolítica.

L'aparell d'aquesta fase és de característiques molt semblants a les del de la fase anterior amb la diferència que les cantonades són amb pedres més grans i més ben treballades.

La cinquena fase es limita a allargar i donar més alçada a la nau de migjorn. L'ampliació és pel costat de ponent, per donar-li la mateixa llargada que la de tramuntana; també es va paretar el portal de ponent, possiblement per retornar l'accés a l'antic portal de migjorn de la nau contigua, modificant-lo. En aquesta ampliació es continua la cornisa amb la motllura en biaix de la façana de migjorn.

Les característiques de l'aparell dels murs d'aquesta fase són semblants a les del de les dues fases anteriors.

Durant la sisena fase s'enderrocà l'absis romànic i s'allargà la nau, amb una nova capçalera, amb tres absis rectangulars i es construí el campanar. També es va desplaçar l'accés al portal de tramuntana. Tots els murs que es construïren es feren amb l'ajuda d'encofrats, amb una barreja de rebla i pedra de paretar, amb abundant morter de calç.

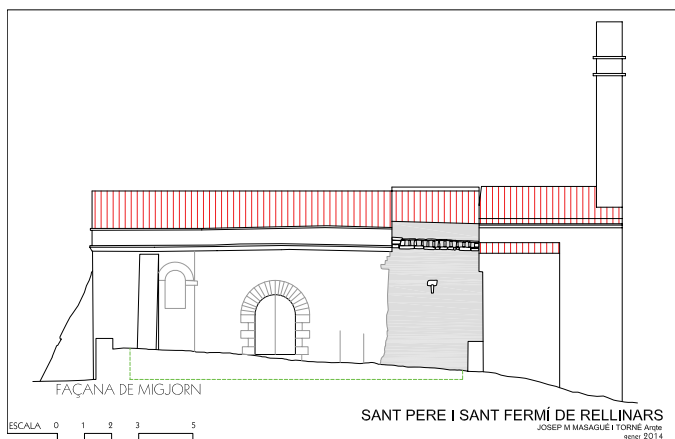

L'accés devia ser pel mateix lloc on es fa avui, tot i que el portal actual és posterior. De la il·luminació de la nau només podem conèixer la que provenia del portal, de l'ull de bou de sobre l'absis i de la finestreta de la primera fase.

L'aparell d'aquesta fase es caracteritza per ser més ordenat i constituït per pedres de paredar, més grans i regulars que les de la primera fase, disposades en filades horitzontals força uniformes. Aquest aparell ocupa quasi tota la llargada del mur de migjorn de la nau, molt clarament a la part alta, però menys clar a la part baixa, entre el portal i el cos

trapezoïdal. La façana de llevant continua per sobre l'absis, fins a definir els vessants d'una coberta anterior a l'actual.

El tram corresponent al cos trapezoïdal, de la façana de migjorn, on hi ha un fris que corona el mur, és format per dotze fornícules de forma rectangular, cada una de les quals és separada de la del costat per una pedra vertical. Totes són limitades superiorment per una filada de pedres de forma allargada i de poca alçada. A la resta de la nau el mur és coronat per una cornisa formada per una motllura en bisell.

Aquests murs sembla que en algun moment van ser decorats amb un rejuntat de morter de calç, en el qual s'hi havia dibuixat amb la punta de la paleta la forma d'uns carreus més o menys regulars. Aquestes restes d'ornamentació

Santa Maria de Terrassa, cosa que constata una certa dependència amb el priorat terrassenc.

L'any 1785 es va construir el nou edifici, dissenyat pel mestre de cases Josep Camprubí. Era disposat amb la nau en sentit perpendicular a l'església romànica, de manera que l'amplada del nou edifici es corresponia amb la llargada del vell, el qual va quedar als peus del nou. L'edifici és format per tres naus i absis poligonal. La nau central és més ampla i alta que les laterals i coberta amb volta de canó. Les laterals amb volta de creueria. L'església fou acabada l'any 1792 i el campanar el 1883. Les campanes i el rellotge foren col·locats l'any 1922. La capella del Sagrament, d'estil neogòtic, fou beneïda el 1902 i projectada per l'arquitecte terrassenc Lluís Montcunill i Parellada, (1868-1931), el qual també acabà el campanar.

Malgrat tot, en la nova obra es va conservar part de la vella, cosa que també va passar a altres llocs, com a Sant Salvador de Polinyà o a Santa Maria de Montmeló, encara que aquests van tenir més sort amb la part conservada de l'edifici anterior.

L'edifici romànic és força més petit que el que tenim avui i va ser completament remodelat. Se'n conserva una bona part incorporada en la façana de l'església nova.

Aquesta part que ens ha pervingut ens permet conèixer les característiques que tenia l'edifici originari. De les parts conservades en deduïm que era un edifici d'una sola nau, de planta rectangular allargada, amb un absis semicircular situat al costat de llevant. De totes maneres desconexem la tipologia de la coberta d'aquests dos elements, tot i que han quedat dos arcs torals que bé podrien correspondre a l'edifici romànic. També és molt probable que a la façana actual s'hi conservi part de la façana de migjorn de l'edifici anterior, tot i que, pel fet de ser revestida pels dos costats, no es pot confirmar.

Les parts conservades que podem veure són, la de fora del mur de ponent, on hi havia el portal d'accés a l'edifici i l'empremta de l'absis que va

SANT MARTÍ DE SORBET. Església actual. La façana on hi ha l'entrada és la que podria coincidir amb la façana de migdia de la romànica. A sota del campanar hi ha les restes de l'absis.

quedar en ser enderrocat després d'haver-se construït el campanar. Segons sembla, entre el 1792 i el 1883, l'absis va quedar visible, en el lateral de llevant de la façana actual, fins que van construir el campanar.

SANTA MARIA DE TOUDELL (VILADECALLS)

El primer document que tenim d'aquesta església és de l'any 1085. És d'una donació que fa una dama de nom Sicardis, a aquesta església i al monestir de Sant Cugat, d'unes propietats consistents en un alou situat en el terme del castell de Masquefa i unes terres i vinyes del camp de Bonafret. L'any 1098 el papa Urbà II confirma les propietats del monestir de Sant Cugat, entre les quals hi ha l'"*alodium et ecclesia Sancte Marie de Toldello*".

De totes maneres l'alou, sense esmentar l'església, ja surt molt abans, l'any 986, en el precepte del rei Lotari amb el qual va confirmar els béns del monestir després de l'assalt d'Al-Mansur a Barcelona, que també el va afectar. En aquest document surt com un alou, "*alodum de Toldello*", que el monestir havia rebut de Guntred.

L'últim document on surt Santa Maria com a propietat del monestir de Sant Cugat és de l'any 1120. Els que hi ha de dates posteriors, anys 1174 i 1234, tampoc surt com a església, sinó que ho fa amb la denominació de "*domum*" de Toudell, i la situen sota el domini del castell de Terrassa.

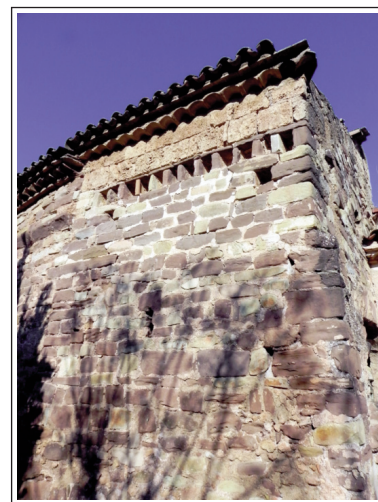
SANTA MARIA DE TAUDELL. Campanar i capçalera.

Santa Maria de Toudell apareix com a parròquia a partir del 1325 i des del 1380, forma part del conjunt de parròquies del terme de Sant Pere de Terrassa, juntament amb Sant Miquel i Sant Martí de Sorbet, entre altres, fins que Sant Pere fou desmembrat i repartit entre Terrassa, Sabadell, Viladecavalls i Sant Quirze, l'any 1904. Sant Martí, Sant Miquel i Santa Maria van ser annexionats a Viladecavalls.

Santa Maria és un edifici d'una sola nau de planta rectangular amb un absis de planta semicircular, situat a llevant. La nau és coberta amb una volta de canó seguit, de perfil semicircular i l'absis, amb una volta de quart d'esfera. La coberta exte-

SANT FERMÍ I SANT PERE DE RELLINARS. Obertura de l'absis de la primera fase.

SANT FERMÍ I SANT PERE DE RELLINARS. Façana de migjorn del cos trapezoïdal, a la part superior hi veiem el fris de fornícules i el canvi d'aparell del mur.

La primera fase és representada per una estructura molt transformada que, bàsicament, és constituïda per un cos de planta trapezoïdal, amb tot l'aspecte d'una torre escapçada, que té un absis adossat al costat de llevant. D'aquesta fase només identifiquem la part baixa del mur de migjorn i de l'obertura de l'absis, aproximadament les dues terceres parts de l'alçada. L'absis és de petites dimensions i actualment només se'n conserva l'arrencada del costat nord-est.

L'aparell dels murs és fet, fins a sobre la finestreta, amb pedra de paredar de diverses mides i disposada en filades horitzontals no gaire uniformes. La pedra, tot i que està molt desgastada pel temps, sembla haver estat retocada amb la maceta per aconseguir un parament més o menys pla. Les pedres de les cantonades són de mida una mica més gran i presenten un treball més acurat.

La segona fase consisteix en la construcció d'una nau rectangular adossada al costat de ponent. També sembla que en aquesta fase es va construir l'arcada de comunicació entre el cos i la nau i la que emmarca l'obertura de l'absis. Aquestes dues arcades semblen ultrapassades. Aquesta nau s'adossava a una estructura anterior amb la qual es comunicava a través de dues arcades.

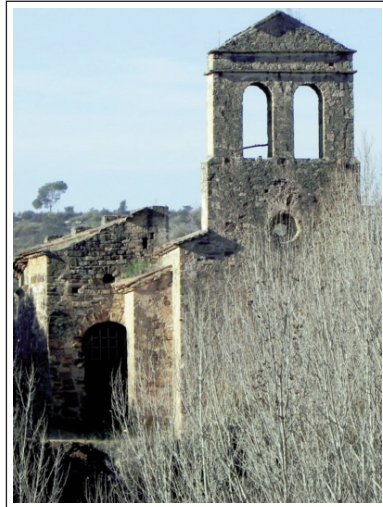
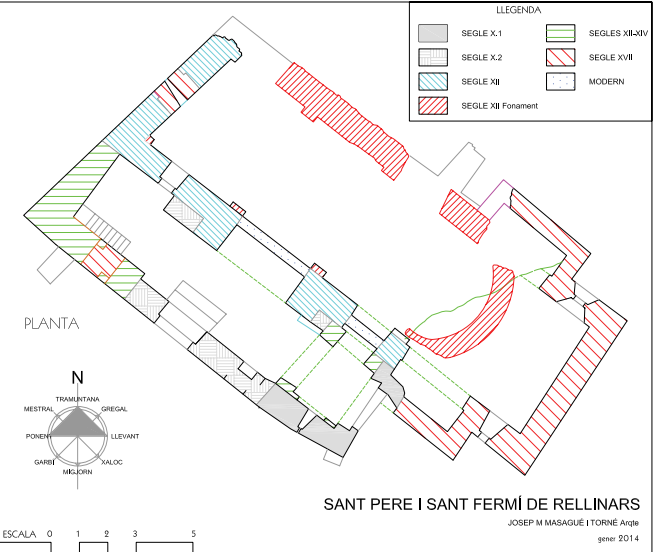
No s'ha individualitzat cap aparell que es pugui vincular a aquesta fase, tot i que probablement la part baixa del mur de migjorn de la nau, que descrivim en la fase següent, podria pertànyer a aquesta fase.

La tercera fase és una remodelació de l'edifici existent. Es cobreix la nau amb una volta de canó seguit de pedres aplanades disposades en plec de llibre. La part exterior de la coberta era a dues aigües i impermeabilitzada amb lloses de pedra.

SANT FERMÍ I SANT PERE DE RELLINARS

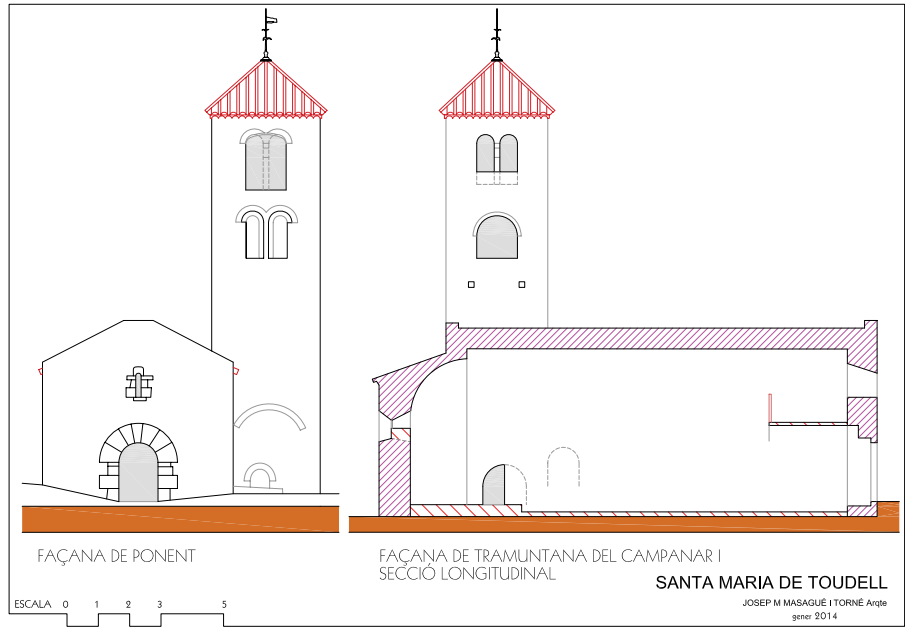
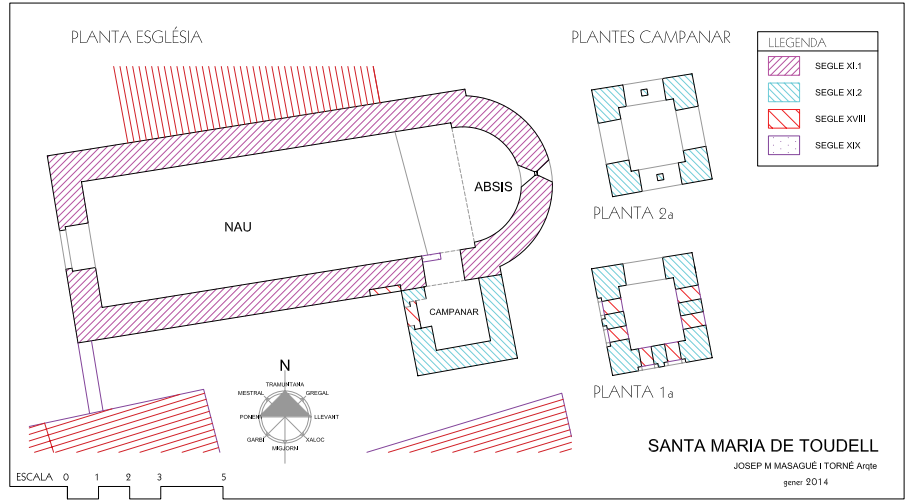
L'església vella de Rellinars, Sant Pere i Sant Fermí, és situada als afores de la població actual, en una zona elevada sobre l'engorjat que forma la riera de Rellinars. L'accés es fa per la carretera que, sortint de Rellinars, mena a Castellbell i el Vilar; just abans de passar el pont que franqueja la riera, surt a mà esquerra el camí indicat que ens porta, després d'uns 800 metres, a l'antiga parròquia.

La primera notícia que es té de l'església, dedicada a Sant Fermí, és de l'any 951, quan el rei Lluís d'Ultramar confirma els béns del monestir de Santa Cecília de Montserrat. En el document hi figura "*Sanctum Firminum quod est in Vachericias*", perquè durant aquella època Rellinars formava part de Vacarisses. A partir de l'any 1096 comparteix la titularitat de l'església amb Sant Pere i al 1330 passa a ser sufragània de Sant Feliu de Vacarisses. Força més tard, el 1842, el culte és traslladat al nou temple situat dins el nucli urbà, el qual s'havia anat formant des del segle XVIII i poc més tard s'independitza de Vacarisses.

SANT FERMÍ I SANT PERE DE RELLINARS.
Vista general des de llevant.

Aquest edifici presenta una gran complexitat arquitectònica, fruit de les diferents modificacions sofertes al llarg del temps. Per facilitar la comprensió fem la descripció desglossant-lo en sis fases.

rior és a dues aigües amb teula àrab. És una construcció de paredat comú fet amb còdols disposats en filades horitzontals.

L'estructura dels murs és constituïda per tres fulls, en el mig hi ha el que té la responsabilitat de resistir les càrregues de l'edifici. És el més gruixut i és format per còdols i rebla barrejats amb molt morter; els dos exteriors

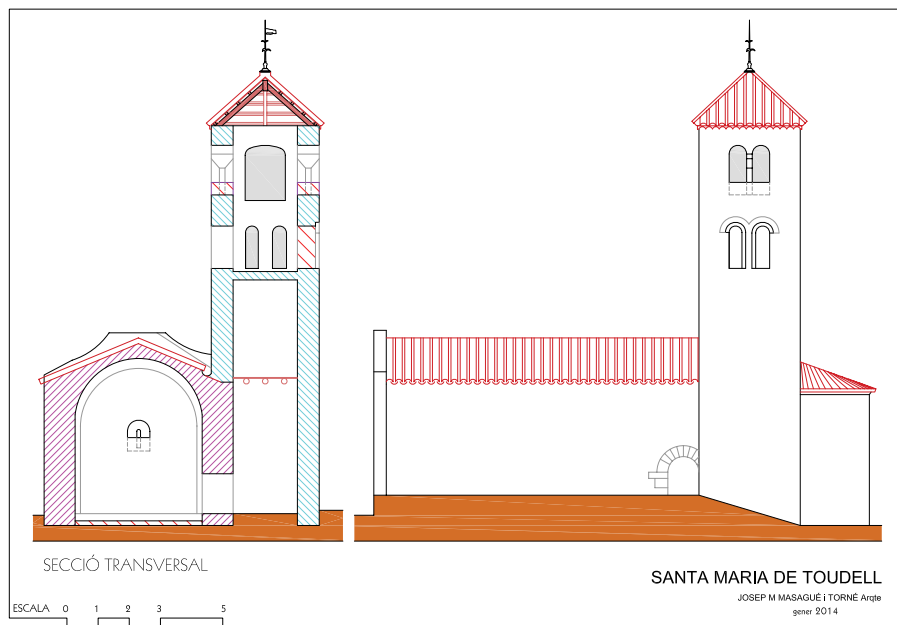

constitueixen l'encofrat del full del mig, i el que dóna a l'exterior de l'edifici, és fet amb còdols disposats en filades horitzontals. Els còdols tenen molt poc treball de talla, només presenten, i no tots, un senzill desbastat a la cara que dóna a l'exterior, fet a cops de maceta, suficient per deixar-la més o menys plana i d'aquesta manera poder estalviar el material del revestiment final.

Adossat a la façana de migjorn hi ha un campanar de torre de planta quadrada i tres pisos, dels quals només té finestres l'últim. La planta que correspon a aquest pis és molt probable que estés dividida en dues, té doble nivell de finestres geminades amb arc de mig punt, les del nivell superior amb una columna i les inferiors amb un pilar rectangular. A la façana de tramuntana d'aquest nivell hi ha una sola obertura amb arc adovellat de mig punt. Les finestres del ni-

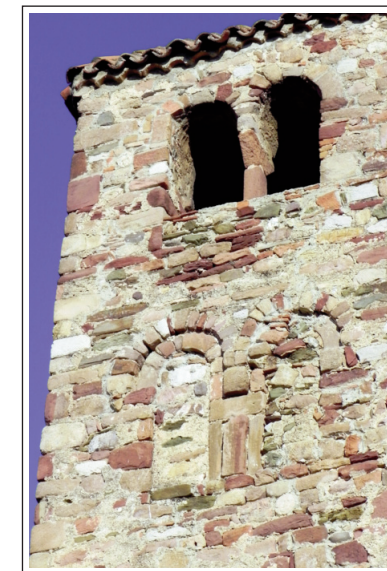
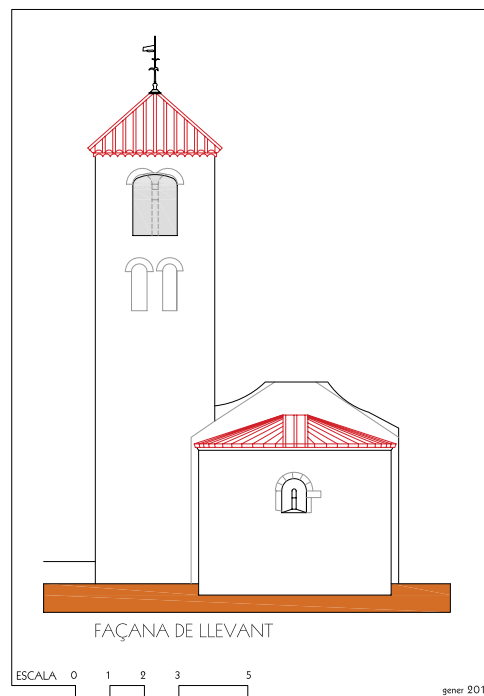
SANTA MARIA DE TOUDELL. Interior de la nau.

vell superior tenen els arcs que descansen, al mig, sobre un capitell trapezoïdal i una fina columna de secció circular. Les tres del nivell inferior ho fan sobre un pilar rectangular i, d'aquestes, n'hi ha dues, la de migjorn i la de ponent, que són ornades amb un reclau que forma una arquivolta en els arcs i continua verticalment pel pilar central fins a la base. De totes maneres actualment les obertures han estat modificades, les dues del nivell superior que donen a llevant i a ponent és van transformar en una gran obertura amb arc carpanell i les del nivell inferior van ser paredades excepte la que dóna a la façana de tramuntana.

La datació d'aquest edifici s'ha de situar a finals del segle XI coincidint amb la documentació existent. El campanar fou construït un cop l'edifici ja era acabat. Probablement no degué passar molt de temps entre una construcció i l'altra.

L'aparell caòtic i el portal paredat de la façana de migjorn ens indiquen moltes modificacions. El campanar tapa una part del dovellatge del portal que podria ser el primitiu. Però per ser-ho és molt a prop de la capçalera. També hi ha un portal paredat a la base del campanar que devia ser l'accés antic del campanar i que més tard fou substituït pel passatge subterrani construït sota mateix del portal.

SANTA MARIA DE TOUDELL. Detall de les finestres de la cara de migjorn del campanar. La superior, geminada amb columna i la inferior, amb pilar i arquivolta, que continua pel pilar fins a la base.